

handelt over de eigen aard en vorm van dit tractaat in vergelijking met andere uitingen van de geestelijke literatuur der late middeleeuwen (p. 131-161). Daarna wordt de tekst zelf formeel gekarakteriseerd en uitgegeven (p. 165-213). Twee bijlagen, een selectief geordende bibliografie en drie registers besluiten het boek. Of dit tractaat van Marquard van Lindau ook in de Nederlanden verspreid geraakte en of het anderzijds wellicht door een of ander werk uit de Lage Landen beïnvloed werd, zijn vragen waarop tot nog toe negatief lijkt te moeten worden geantwoord. Wel ontmoet men de naam van Jan van Ruusbroec enkele malen ivm. de hss.-beschrijving (zie in het register op p. 265).

A. A.

Dr. Ton MEIJKNECHT, *Bartholomeus van Maastricht († 1446) monnik en conciliarist, met een inventarisatie van zijn nagelaten geschriften en een kritische uitgave van het traktaat "Victus modestia"*. (= Maaslandse Monografieën, 35). Assen, Van Gorcum, 1982; xviii + 132 p., 9 afb.; ing. f 35, geb. f 45.

De hier te bespreken studie, die het geluk heeft gehad te mogen verschijnen in de keurige reeks der "Maaslandse Monografieën", vindt haar oorsprong in een Nijmeegse doctoraalscriptie in de middeleeuwse geschiedenis uit 1969, geschreven in het kader van een toentertijd door Prof. Weiler ge-projecteerd onderzoek naar laatmiddeleeuwse geleerden uit de Nederlanden. De scriptie is uitgroeid tot de voor ons liggende dissertatie, waarmee de auteur op 18 mei 1982 te Leiden onder promotorschap van Prof. Dr. G. H. M. Posthumus Meyjes het doctoraat in de theologie verreeg.

De studie bestaat uit drie delen en twee bijlagen. In het eerste deel (1-39) wordt een "Biografische schets" van Bartholomeus van Maastricht (voortaan BvM) geboden. BvM moet tussen 1380 en 1385 geboren zijn in Ulestraten. In 1400 werd hij ingeschreven aan de universiteit van Heidelberg, waar hij in 1404 het licentiaat in de artes behaalde. Zeker tot 1426 zou hij blijven doceren aan de artes-faculteit; van dezelfde faculteit was hij ook twee maal decaan. Daarnaast was hij eenmaal rector en eenmaal vice-rector van de universiteit. Rond 1420 startte hij eveneens te Heidelberg een studie in de theologie, die hij in 1432 of 1433 als doctor afsloot. Daarna moet hij nog enkele jaren als professor in de theologie te Heidelberg gedoceerd hebben. Parallel aan deze academische loopbaan begon de monastieke loopbaan van BvM, waarin hij steeds op zoek was naar een strengere observantie. Uiterlijk in 1427 moet hij ingetreden zijn bij de cisterciënsers van Maulbronn. Uit zijn preken blijkt dat hij geenszins tevreden was met de tucht en de naleving van de regel binnen de orde. Voor of in 1436 moet hij dan ook overgestapt zijn naar het strengere benedictijnenklooster van St. Jacques te Luik, en in 1438 bleek hij prior te zijn van de kartuis van

Roermond. Maar ook daar zou hij zich uiteindelijk niet thuis voelen. In 1441 had hij al aan het generaal kapittel verzocht ontheven te worden van het prioraat, en in 1446 liet hij de Keulse prior Johannes Schunde dat verzoek namens hem herhalen. BvM verbleef toen zelf ook al in Keulen, waar hij, nog voor Schunde's terugkeer van het kapittel, op 16 juni 1446 stierf.

Tijdens de laatste zes jaren van zijn leven was BvM betrokken geraakt bij het conciliarisme, en hij had daarmee deel aan wat Meijknecht (voortaan M) in navolging van Jedin betitelt als de "Kopernikanische Wendung" van de orde van contemplatie naar apostolaat. In 1440 gaf hij op verzoek van Schunde en met het oog op de Keulse synode van oktober zijn visie op de verplaatsing van het concilie van Bazel naar Florence. Dit deed hij in het door M uitgegeven tractaat "Victus modestia". In 1441 weerlegde hij de stellingen van de drie gezanten van Eugenius IV naar de rijksdag van Mainz. In 1442 stelde hij een advies op voor het generaal kapittel van de orde in verband met een dreigend schisma tussen de obedientes van Felix V en Eugenius IV. In september 1444 behoorde BvM tot de delegatie van de Keulse aartsbisschop Diederik van Meurs op de rijksdag van Neurenberg. Daar ook schreef hij zijn weerlegging van de bulle "Etsi non dubitemus". Op zijn sterfbed schreef hij nog een kritiek op het radicale anti-hiërarchische conciliarisme.

Uit de het eerste deel besluitende "eerste karakterisering van zijn geschriften" komt vooral BvM's hang naar strengheid naar voren. Het naleven van de wil van God kan het beste onder de strenge regel van de kartuizerorde. Strikte plichtsvervulling is daarbij een eerste vereiste. Daarna en daarboven komt dan pas de broederlijke vermaning. De hoge eisen die BvM aan het kloosterleven stelde projecteerde hij ook op de kerk. Het liefst zou hij de gehele kerk ingericht zien als een kartuis. M stipt hier ook de kerkpolitieke gevolgtrekkingen van die visie aan: als de paus zich niet als een vroom kartuizer wil gedragen, dan moet het concilie als een generaal kapittel tegen hem optreden. In een slotbeschouwing wordt het leven van BvM gekenschetst als beheerst door conflicten: in zijn orde en klooster, in de kerk én in hemzelf. Hij wordt sterk geraakt door het morele verval in de wereld buiten de kartuis. In zijn optreden naar buiten is hij dan ook bovenal moralist.

In het tweede deel (40-68) geeft M een overzicht van de "literaire nalatenschap" van BvM. 28 teksten heeft hij kunnen achterhalen, bewaard in 33 handschriften. De literaire nalatenschap is geordend naar de chronologie van BvM's leven. Van elke tekst geeft M incipit en explicite, de signaturen van de handschriften, een eventuele titel of colophon, en een uiterst summier toelichting over inhoud, auteurschap en datum. In een laatste paragraaf reconstrueert hij de lijst van verloren geschriften aan de hand van

vroege bibliografieën en bibliotheekcatalogi, waarbij hij komt tot een aantal van elf verloren werken.

Het derde deel (69-114) wordt gevormd door een editie van "Victus modestia" (75-114), het meest verbreide tractaat van BvM (elf handschriften), voorafgegaan door een korte inleiding (69-74), waarin de keuze van het basishandschrift beargumenteerd wordt. Bij de teksteditie zijn de varianten in de marge aangegeven, terwijl de vindplaatsen van citaten in de voetnoten aangegeven worden.

De bijlagen (115-121) bestaan uit een codicologische beschrijving van het uit de Keulse kartuis afkomstige handschrift met de "verzamelde werken" van BvM uit Kopenhagen, en uit een alfabetisch register van beginwoorden.

De auteur heeft zich bij het schrijven van deze studie duidelijk beperkingen opgelegd. Voor de meeste daarvan kan de lezer niet anders dan begrip opbrengen, te meer wanneer men bedenkt dat de primaire literatuur over BvM tot op heden, naast uit enkele lexiconartikelen, slechts bestond uit een kort artikel van de kartuizer-vorser H. Scholtens in *Ons Geestelijk Erf* 15 (1941). M heeft zijn studie over BvM bij wijze van spreken van de grond af moeten opbouwen. Dat hij daarbij het aantal handschriften van BvM dat reeds eerder door o.m. Verschuere en Scholtens was gesignaleerd minstens heeft weten te verdubbelen is een niet geringe verdienste. Met name het tweede gedeelte van M's dissertatie schept zo vele nieuwe mogelijkheden voor verdere studie van BvM's geschriften en denkbeelden. Ook de context waarin de geschriften van BvM zijn overgeleverd zal daarbij aandacht verdienen. Daartoe zal een uitgebreidere studie en beschrijving van de handschriften waarin de teksten te vinden zijn een eerste vereiste zijn.

Een beperking evenwel die in een dergelijke wetenschappelijke studie niet op zijn plaats is, is de te summiere verantwoording en de nogal eens weinig exacte bronvermelding. Met name bij de reconstructie van BvM's leven krijgt de lezer hier en daar de indruk dat hem de argumenten die tot bepaalde conclusies leiden onthouden worden. De noten wijzen de lezer ook lang niet altijd de weg naar deze argumenten. Voor wie enigszins met de bronnen rond BvM's leven vertrouwd is blijken er dientengevolge in het biografische gedeelte enkele minstens problematische passages te zijn. Zo verantwoordt M bij voorbeeld niet waarom BvM "in ieder geval enige tijd voor 15 maart 1436" benedictijn in Luik is geworden (p. 9). De datum van deze overstap roept bij nadere beschouwing van de bronnen rond Johannes Rode, abt van de St. Mathiasabdij bij Trier, op wiens verzoek BvM met nog drie monniken uit Luik werd uitgezonden naar Trier, nogal wat vraagtekens op. Eveneens problematisch is de identificatie van Johannes Vogel met Johannes de Lovanio, die M zonder verdere verantwoording op p. 3 en pp. 13-14 voltrekt. Op deze beide kwesties hopen wij binnen niet al te lange tijd elders terug te kunnen komen, voor wat de Lovanio betreft ter

aanvulling van een eerder artikel (P. Nissen, *Dionysius de Kartuizer en het testament van Johannes de Lovanio*, in : *De Maasgouw* 99 (1980), 33-50).

Jammer, maar behorend tot de begrijpelijke beperkingen, is het feit dat BvM's positie in het conciliarisme nauwelijks wordt uitgewerkt. Wel wordt gezegd "dat hij weinig eigen denkwerk heeft verzet. Hij is zeer afhankelijk van wat anderen en met name Jean Gerson over dit onderwerp hebben geschreven" (p. 31). Zulks blijkt ook wel uit het uitgegeven tractaat "Victus modestia", waarin M minstens 22 citaten van Gerson heeft weten te achterhalen. Van een diepergravende vergelijking tussen BvM's positie en die van Gerson heeft M echter afgezien. Hier ligt dan ook een belangrijk terrein voor verder onderzoek. Hetzelfde geldt van een vergelijking tussen BvM en de andere kartuizers die over het concilie van Bazel schreven, zoals Jacobus van Junterbuyck, Vincentius van Aggsbach, Johannes Hagen en vooral Dionysius van Rijckel. De laatste schreef immers in dezelfde tijd en dezelfde kartuis als BvM zijn drie boeken "De auctoritate summi pontificis et generalis concilii", volgens W. Mulder (*Dionysius de Kartuizer en de conciliaire theorie*, in : *De Katholiek* 141 (1912), 253-281, m.n. 261) te dateren tussen 1440 en 1447. Een vergelijking tussen de conciliaristische opvattingen van Dionysius en BvM zou wellicht ook nieuw licht kunnen werpen op het conflict dat blijkbaar tussen deze beide monniken bestaan heeft. In 1446 werd Dionysius namelijk, samen met Gerardus van Munster, door het generaal kapittel berispt vanwege "transgressiones atque abusus satis graves" (zie p. 36, noot 40). M geeft ten aanzien van het conflict de suggestie dat het zou voortkomen uit beider verschillende waardering van de devotio moderna (p. 35, noot 23). Ter aanvulling zij erop gewezen dat A. Stoelen in 1953, in navolging van een suggestie van Scholtens uit 1950-1951, betoogde dat met de "abusus" uit 1446 een "overdreven ijver voor de studie" bedoeld is (A. Stoelen, *De chronologie van de werken van Dionysius de Kartuizer. De eerste werken en de Schriftuurcommentaren*, in : *Sacris Erudiri* 5 (1953), 361-401, m.n. 395-400). Dionysius zou uit deze ijver in conflict gekomen kunnen zijn met de opvatting over de strenge observantie van BvM. Uit het conflict kan dan Dionysius' tekst "Protestatio ad superiorem suum quo motivo sua in utrumque testamentum conscripserit commentaria operaque reliqua" (*Opera Omnia* 41, 625-626) voortgekomen zijn, waarin hij toelating verzocht om zijn Schriftcommentaren voort te zetten.

Aangezien er nog zoveel onduidelijkheden zijn met betrekking tot BvM's leven, is het begrijpelijk dat ook bij de chronologische ordening van zijn geschriften hier en daar vraagtekens geplaatst kunnen worden. Zo zou BvM, toen hij de als nummer 9 opgenomen tekst over het Sacrament schreef (p. 45-46), best al kartuizer hebben kunnen zijn. Hij schreef de tekst namelijk op aandrang van bepaalde personen "sacri ordinis nostri". Terecht

sluit M Johannes Nider en Juan de Torquemada, die in bepaalde handschriften als zodanig genoemd worden, uit als auteurs van de tekst. Beiden waren namelijk lid van de orde der dominicanen, die zich nooit "sacer" noemt. M schrijft de tussen 1433 en 1437 ontstane tekst dan toe aan BvM in zijn cistercienserperiode; de cisterciënsers noemen hun orde immers wel "sacer". Maar aangezien ook de kartuizers hun orde als zodanig betitelen, kan de tekst ook in de kartuizerperiode van BvM ontstaan zijn, zodat die periode dan minstens één of meer jaren vóór 1438 begonnen is. Dat de redenering die M toepast om de volgorde van tekst 7 en 8 te bepalen (in 7 citeert BvM Bernardus slechts éénmaal, in 8 tweemaal, dus toen was hij al langer cisterciënsier) weinig hout snijdt, zal de auteur wel met ons eens zijn.

Enige correctie behoeft de paragraaf over de "verloren geschriften". M. zegt hier namelijk dat het register van Rooklooster, een soort "Gesamtkatalog" van het boekenbezit in een aantal belangrijke kloosters in de Nederlanden uit de eerste helft van de zestiende eeuw, tien titels van BvM zou bevatten (p. 61). In noot 29 op p. 67 zegt hij dan: "Voor zover het Bartholomeus betreft is het Register gedrukt in Verschuieren, Bibliotheek, p. 70". Verschuieren evenwel heeft zich in zijn studie "De bibliotheek der kartuizers van Roermond" uit 1941 alleen maar ten doel gesteld de bibliotheek van de Roermondse kartuis te reconstrueren, en hij heeft derhalve uit de Rooklooster-lijst opgenomen wat volgens die lijst in Roermond aanwezig was. Daarbij blijken tien titels van BvM te zijn. Naast deze tien staan er echter in de Rooklooster-lijst nog acht andere titels van BvM, die aanwezig waren in het Catharina-klooster van de reguliere Windesheimer kanunniken te Nijmegen. Van deze acht zijn er vier zeker te identificeren met door M gevonden tractaten en één zeer waarschijnlijk. Er kunnen nu dus in elk geval drie titels aan de lijst van werken van BvM worden toegevoegd, namelijk: "Super casu (eius scripta) cuiusdam Deo dicatae Virginis", "Contra iniustos exactores cleri" en "De eo quod persone divine essentie [sic] distinguuntur" (Rooklooster-lijst: Wenen, Österreichische Nationalbibliothek S.N. 12694, fol. 75^{verso}). Het betreft hier de achtste, de tiende en de elfde titel onder BvM).

Doordat er in Roermond tien titels van BvM waren verliest de opmerking over de gespannen verhouding tussen BvM en de Roermondse kartuis, die zou blijken uit de aanwezigheid van slechts twee titels aldaar (p. 62), alle grond. Deze twee titels trouwens ontleent M aan de "Catalogus Bibliothecae" van de Roermondse kartuis uit 1740-1742. Hij neemt ze op in het schema op p. 65. Het zouden zijn "Instructio quo pacto etc." onder K 3 en "Determinatio solemnitas etc." onder M 16. Het laatste klopt, maar bij het eerste lijkt ons het drukfoutenduiveltje aan het werk geweest te zijn. In de bedoelde "Catalogus", die momenteel voor onderzoek in Nijmegen berust, lezen we namelijk onder K 3 (in een verzamelhandschrift met voornamelijk

hagiographica): "Bartholomaei de Trajecto hujus domus prioris, Tractatus de modo principiandi actus nostros". Dus niet de "Instructio", maar het door M als nummer 21 opgenomen tractaat (zie pp. 51-52 en het incipit op p. 51) was in Roermond aanwezig.

In hetzelfde schema op p. 65 heeft M helaas ook een leesfout van Verschuieren overgenomen, zoals ook op p. 61. Verschuieren las namelijk in de Rooklooster-lijst "De modo principiandi in artibus". Hij verwees daarbij naar een tekst in Rome, Vat. Palat. Lat. 608, door M als nummer 4 opgenomen. Er staat in de Rooklooster-lijst echter beslist: "De modo principiandi actus". Het gaat hier dus niet om tekst nummer 4, maar wederom om nummer 21.

Een lijst van besproken handschriften tenslotte zou als derde bijlage na het handige register van beginwoorden het gebruik van deze studie bij verder onderzoek zeker vergemakkelijkt hebben.

Het is duidelijk dat M niet het laatste woord over BvM heeft willen zeggen. Wel heeft hij een, op enkele slordigheden en vergissingen na, goede basis gelegd voor verdere studies over het leven en werk van deze boeiende "monnik en conciliarist".

Nijmegen

Peter NISSEN

Vondel bij gelegenheid 1679-1979. Handelingen van het Vondelcolloquium, gehouden te Leuven op 2 maart 1979. Bezorgd door Prof. Dr. L. ROOSE en Dr. K. PORTEMAN. (Leuvense Studiën en Tekstuitgaven. N.R., I). Middelburg, Uitgeverij Merlijn, 1979; 134 p., ill.; f 43.

De titel van deze Handelingen heeft volgens L. Roose in zijn Verantwoording 'een tweevoudige betekenis. De hier aangeboden bundel dankt zijn ontstaan aan de omstandigheden van een herdenking, met name de driehonderd < d > ste verjaring van Vondels afsterven, en bevat vier referaten die alle aan één of een groep gedichten gewijd zijn, die men met de term gelegenheidspoëzie kan aanduiden'.

In het eerste referaat handelt J. Becker, onder de hoofding "De Rotterdamse heyligh". *Zeventiende-eeuwse echo's op het standbeeld van Erasmus*, over een twee-eenheid: Vondels sonnet, waaraan het citaat ontleend is, en andere reacties op het standbeeld van Erasmus. Met zijn rijke illustratie geeft dit referaat een tijdsbeeld, vanuit twee hoeken gezien: Erasmus en Vondel, die elk op hun eigen wijze het nederlandse volk typeren.

In "Het Lof der Zee-vaert" (1623). *Vondels politieke maiden-speech* legt Marijke Spies, op basis van dieper gaande analyse van tijd en woord, uit wat voor dichter en stad de tijdgebonden draagwijdte van dit te weinig bekend gedicht moet geweest zijn.